Леанід Лыч

Нацыянальна-культурная аўтаномія беларусаў як варыянт захавання іх этнакультурнай самабытнасці

Мінск, «Кнігазбор», 2013

УДК 008(=161.3)
ББК 71(4Беи)
Л88

Лыч, Л.

Л88 Нацыянальна-культурная аўтаномія беларусаў як варыянт захавання іх этнакультурнай самабытнасці / Леанід Лыч. — Мінск : Кнігазбор, 2013. — 24 с.

ISBN 978-985-7057-60-3.

УДК 008(=161.3)
ББК 71(4Беи)

ISBN 978-985-7057-60-3

Горшага ўжо і не бывае

Нястрымная з прычыны сур’ёзных пралікаў, а хутчэй з-за мэтанакіраванай палітыкі страта беларусамі ўсяго таго, што характарызуе іх як самабытны, адметны ад іншых народ, моцна непакоіць усіх, хто яшчэ не стаў, не збіраецца стаць ахвярай ненажэрнай русіфікацыі. Нікольі не саграшу перад ісцінай, калі скажу, што і я належу да іх. Не так даўно мною выказвалася ў друку, што ў якасці надзейных выратавальных мер супраць культурна-моўнай асіміляцыі, прычым не толькі беларусаў, магло б служыць аб’яднанне намаганняў асуджаных на этнічнае выміранне еўрапейскіх народаў дзеля вядзення супольнага змагання з гэтым каварным ліхам. Каб сабрацца, выпрацаваць адпаведную канцэпцыю такой барацьбы, патрэбны час, сур’ёзная падрыхтоўчая праца, таму нікольkі не пашкодзіць, калі і яшчэ будуць рабіцца нейкія крокі па прадухіленні смяротнага сыходу беларусаў са свету пад уздзеяннем асімілятарскай палітыкі ўласнага дзяржаўнага чыноўніцкага апарату. Ужо не першы год каварная русіфікацыя ходзіць у нас не па двары, не ў сенцах, а забралася ў самую хату. Вы толькі ўслухайцеся, на якой мове гаворыць наш шматгаліновы чыноўніцкі апарат (у тым ліку кіраўнікі раённых, абласных, рэспубліканскага апаратаў адукацыі і культуры), на якой мове спяваюць эстрадныя, оперныя артысты, артысты аперэты, на якой мове працуюць установы адукацыі, культуры, афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі, выдаецца найбольш кніг, часопісаў і газет і, нарэшце, якой мовай карыстаюцца людзі ў зносінах паміж сабой? Варожыя беларускаму народу палітычныя рэжымы надзейна накінулі на яго кайданы русіфікацыі. Ён гіне, яго трэба тэрмінова ратаваць, а не спадзявацца на нейкі цуд. Ён не можа адбыцца ў нашай архітрагічнай сітуацыі. З ёю трэба рашуча змагацца нават насуперак волі і жаданню самой дзяржавы. Тут больш за ўсё мяне непакоіць, хвалюе пасіўнасць самога народа, у тым ліку і яго інтэлігенцыі. Колькі ў іншых краінах гэтая самая прагрэсіўная, адукаваная катэгорыя грамадства выратавала народаў ад асіміляцыі. А ў нас жа ўсё атрымліваецца наадварот: інтэлігенцыя з’яўляецца самым актыўным носьбітам, распаўсюджвальнікам чужой (рускай) культуры і мовы, не шкадуе сілы, каб зрабіць іх адзінымі для ўсяго карэннага насельніцтва краіны.

Нікольі не недаацаню сучасны патэнцыял беларускага народа сцвярджэннем, што толькі нейкая дзясятая частка яго здольная, мае схільнасць, шчырае жаданне да актыўнай стваральнай нацыянальна-культурнай дзейнасці. Гэта значыць, у яе можна залучыць прыкладна адзін мільён беларусаў. Для астатніх жа васьмі-дзевяці мільёнаў нашых супляменнікаў такая дзейнасць нішто, проста нуль. Іх нікольkі не хвалююць панаванне ў

нашым жыцці занесенай з усходу рускай культуры, амаль поўная адсутнасць беларускай мовы на ўсіх абсягах дзейнасці чалавека. Яны так прыцерліся да ўсяго гэтага, звыкліся, што не жадаюць не толькі самі, але і каб хто-небудзь іншы штосьці рабіў дзеля ўтаймавання рускай культурна-моўнай асіміляцыі. Такія нацыянальна безаблічныя людзі гатовыя параскідаць усіх сваіх дзяцей па розных краінах свету ў пошуках асабістага шчасця, ніколькі не задумваючыся над тым, што зараз на гонях Бацькаўшчыны не будзе каму ні араць, ні сеяць, а ў гарадах працаваць на заводах і фабрыках. Што датычыць нацыянальна-культурных каштоўнасцей, дык пра гэта зусім няма каму задумацца: хай будзе так, як ёсць, г. зн. гіне сваё (беларускае), буяе чужое (рускае).

Не будзем забывацца, што ўсталяванае на сёння бязмежнае панаванне ў Беларусі рускай культуры і мовы — гэта вельмі зручная для Маскоўскага Крамля падстава глядзець на нашу краіну як не на самабытную, мала ў чым адрозную ад Расіі, таму інкарпарацыя яе ў склад апошняй нават з поўнай стратай палітычнага суверэнітэту не можа ўяўляцца якойсьці сур'ёзнай процізаконнай акцыяй. На ўсе сто працэнтаў упэўнены, што інкарпарацыю пад гучныя крыкі «Ура!» ахвотна падтрымаюць не толькі ўсе адарваныя ад нацыянальных каранёў палітыкі, але і вялізны пласт этнічна дэградзіраванай творчай інтэлігенцыі, якая лічыць, што праца ў рускім рэчышчы — гэта найвялікшы для яе падарунак лёсу. Пасля таго як Беларусь апынецца ў складзе Расіі, такія палітыкі і інтэлігенцыя будуць яшчэ з большым імпэтам працаваць над завяршэннем русіфікацыі беларускага народа, чым іх рускія калегі.

Перагортваю, аналізую амаль ва ўсе часы бязрадасныя старонкі айчыннай гісторыі і не знаходжу на іх больш катастрафічнага для этнічнага выжывання беларусаў, як у нашыя дні. Шанцаў захавацца самімі сабой было нават больш у гады разгулу мураўёўшчыны, бальшавіцкай палітыкі збліжэння і зліцця савецкіх нацый і народнасцей. Што датычыць Першай і Другой сусветных войнаў, дык там ішло біялагічнае вынішчэнне беларусаў, а не этнічнае, і руку да гэтага прыкладалі ворагі, а не свае ўлады.

Як на мой розум, дык у краіны на сёння няма больш сур'ёзнай для ўсенароднага абмеркавання праблемы, чым вызначэнне шляхоў этнічнага выжывання беларусаў. Становішча з гэтым склалася па-сапраўднаму аварыйнае, чарнобыльскае 1986 года, і таму дзівішся, што яго з зайздросным, алімпійскім спакоем абыходзяць улады, рэдакцыі ўсіх без выключэння афіцыйных газет і часопісаў. Не думаю, што гэтай злыбеды на завяршальным этапе культурна-моўнай русіфікацыі беларускага народа яны не заўважаюць. Заўважаюць, але, упэўнены, у набат не б'юць толькі таму, што гэта ёсць да

дробязей прадуманая палітыка самога кіраўніцтва краіны, што гэта ледзь не цалкам задавальняе зрусіфікаваныя кадры рэдкалегій дзяржаўнага перыядычнага друку і абсалютную бальшыню іх аўтараў. Усе яны нават і думкі не дапускаюць, каб хоць у самай агульнай форме данесці народу праўду пра рэальнасць яго этнічнай канчыны, не кажучы ўжо пра тое, каб аб'яднаць усе рэсурсы дзеля змагання з гэтай навіслай над Бацькаўшчынай па віне яе ўласных і чужых герастратаў катастрофай. Няхай бы ўрадавыя газеты і часопісы адвялі для яе хоць сотую долю той плошчы, што яны кожны год даюць пад асвятленне вясновай пасяўной ці летне-восеньскай уборачнай кампаній. А вось бы мо хоць трохі заварушыліся беларусы, сталі шукаць паратунку ад этнічнага заняпаду.

Нібы ва ўнісон уладным структурам не любяць закранаць разгляданую мною праблему і апазіцыйныя сілы. У гэтым плане імі тое-сёе робіцца, але ўсё яно такое неэфектыўнае, што не дае аніякіх падстаў пісаць пра пазітыўныя зрухі ў адраджэнні, нацыянальным руху, пра ўступленне ў яго новых, свежых сіл. Яны на зыходзе, і папаўняць іх проста няма кім. Абвастрае сітуацыю і няспынная эміграцыя, да якой так ахвотна, актыўна падключаны і дзеці нашых нацыянальных адраджэнцаў. Для многіх дзяцей іх, як на грэх, сацыяльныя выгоды ў дзясяткі разоў мілейшыя за нацыянальныя каштоўнасці, што іншымі словамі не назавеш, як страшэнныя агрэхі сямейнага ўзгадавання. На вялікую бяду, мы ледзь не цалкам страцілі пераемнасць пакаленняў у нацыянальна-культурным адраджэнні, што няўхільна вядзе да яго неэфектыўнасці, адмірання, што толькі ўсяляк вітаецца сучаснымі палітыкамі і адданымі ім ідэолагамі, якія так зацікаўлены ў спакойным адыходзе беларусаў ад бацькоўскіх традыцый, у іх шчыльнай інтэграцыі ў рускі этнас, не знаходзячы ў гэтым аніякай трагедыі.

Дык як жа ў такіх нечалавечых умовах могуць з'явіцца для беларусаў шанцы этнічнага выратавання?! У сучаснай практыцы я іх амаль не бачу. Быццам бы на грамадскіх пачатках нешта і робіцца дзеля такога выратавання, а карысці няма. Б'ёмся як рыба аб лёд. Адсутнасць нават самых мізэрных шанцаў на захаванне беларусаў як самабытнага этнасу не дае аніякіх магчымасцей сфарміраваць патрэбны для гэтага кадравы патэнцыял з асяроддзя маладых пакаленняў. У выніку прадуманай ідэалагічнай апрацоўкі, надзялення сацыяльнымі выгодамі яны ахвотна падаюцца ў афіцыйны Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі, дзе беларускім і не пахне. Ці ж не можа апаноўваць нас страх, што пры правядзенні ў 2012 годзе цэнтралізаванага тэставання на здачу іспытаў на рускай мове запісалася 96 тысяч абітурыентаў, а на беларускай — толькі 45 тысяч. Нас ужо зусім перастала здзіўляць, што пасля заканчэння сярэдняй спецыяльнай і вышэй-

шай навучальнай установы іх выпускнікі не валодаюць беларускай мовай. А ці ж могуць нямыя ў роднай мове людзі быць носьбітамі нацыянальнага жыцця свайго краю? Вядома не. Сёння нішто і ніхто як след не працуе на яго этнічнае выжыванне, не прапаноўвае нічога з таго, што магло б разглядацца ў якасці аднаго з варыянтаў выратавання тытульнага насельніцтва краіны ад канчатковай русіфікацыі. А мо такіх варыянтаў ужо не існуе ў самой прыродзе? Набяруся смеласці сказаць: пакуль што яшчэ не ўсё дарэшты страчана, і паспрабую, наколькі хопіць у мяне розуму, жыццёвага вопыту, гэта абгрунтаваць. Веласіпеда тут я не вынаходжу, бо чалавецтва, не выключаючы і нас, беларусаў, спрадвеку займалася і займаецца праблемамі этнічнага выжывання. Знікаць са свету ніхто не хоча.

З уласнага і сусветнага досведу

У сучаснай архіскладанай сітуацыі, лічу, нямала чаго пазітыўнага можна было б дасягнуць дзеля выратавання нас ад смяротнай русіфікацыі праз стварэнне на спецыяльна адведзенай частцы тэрыторыі нашай краіны Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі (БНКА). Мне падабаецца нават сама абрэвіятура гэтай нацыянальна-адміністрацыйнай адзінкі, а яшчэ больш — закладзены ў ёй патэнцыял прынесці карысць беларускай нацыянальнай справе.

Да самой ідэі нацыянальна-культурнай аўтаноміі даволі часта звярталіся ў розных краінах свету. Досыць папулярнай, надзённай з’яўляецца яна і ў нашыя дні, пра што гаворка пойдзе трохі пазней.

Да фантастычнай для многіх маіх сучасных суродзічаў ідэі стварэння БНКА я прыйшоў даўно, прычым абапіраючыся не толькі на ўласныя перакананні. Да гэтай думкі настойліва вёў мяне яшчэ і сусветны досвед. У яго сваю лепту ўнёс і наш вядомы палітычны і культурны дзеяч, таленавіты кампазітар (аўтар папулярнага і сёння паланэза «Развітанне з Радзімай») Міхал Клеафас Агінскі (1765–1833). Разам са сваімі аднадумцамі ён ніколькі не сумняваўся, што насельніцтва гвалтам далучанага ў склад Расійскай імперыі Вялікага Княства Літоўскага не мае аніякіх перспектыў на захаванне сваёй этнакультурнай самабытнасці, абавязкова загіне пад магутным прэсам дзяржаўнай русіфікатарскай палітыкі. Арганізаваць сур’ёзны супраціў, лічылася, можна будзе толькі дзякуючы стварэнню ў межах Расійскай імперыі паасобнай правінцыі пад назвай Вялікае Княства Літоўскае. Павінен адзначыць, што сапраўднага паратунку нашай Бацькаўшчыне такое дзяржаўнае ўтварэнне не прынесла б. Адказ вельмі просты: як след спаланізаваныя М. К. Агінскі і яго паплечнікі хацця і стаялі за тое, каб

асноўным грамадзянскім законам ВКЛ прызнаць Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 года, аднак мовай службовага справаводства прапаноўвалі зрабіць польскую, што адкрывала шырокія магчымасці да аднаўлення і правядзення на афіцыйным узроўні не менш шкоднай за русіфікацыю палітыкі паланізацыі. Выратаваць народ ад асіміляцыі можна толькі праз буйнамаштабнае выкарыстанне яго ўласных культурна-моўных каштоўнасцей, а не чужых, якімі б прывабнымі яны ні падаваліся. Таму не трэба ні саромецца, ні баяцца сваё духоўнае багацце — найперш культуру і мову — ставіць на некалькі парадкаў вышэй за чужое, тады ніхто не надзене на тваю шыю асіміляцыйнае ярмо, тады абавязкова не толькі сам горды за сваю гісторыю, духоўную спадчыну народ будзе паважаць сябе, але і ўсе яго суседзі. Акцыя па стварэнні аўтаномнай правінцыі ВКЛ у рамках царскай імперыі не ўдалася, да чаго руку прыклалі не толькі высокія палітыкі, але і прадстаўнікі кансерватыўна-нацыяналістычных колаў рускай інтэлігенцыі разам са сваім кумірам гісторыкам, пісьменнікам, публіцыстам Мікалаем Карамзіным.

Рэдка ў якога палітычна зняволенага народа не ўзнікае думка пры зручных абставінах дамагчыся сабе поўнай свабоды. З такім заканамерным жаданнем беларусы ўдзельнічалі, толькі беспаспяхова, у паўстаннях 1830–1831 і 1863–1864 гадоў. Скрануць з месца праблему аўтаноміі спрабавалі пасланцы нашага краю ў Першую Дзяржаўную Думу Расіі (1906). Праўда, іх погляды на аўтаномію заключаліся толькі ў атрыманні Беларуссю права на мясцовае кіраванне і зусім абыходзілі нацыянальна-культурны аспект, чаго затое нельга сказаць пра накіраваныя сялянамі ў Думу пастановы і наказы. У некаторых з іх утрымліваліся прапановы па адкрыцці нацыянальнай школы.

А яшчэ раней актыўна выступала за нацыянальна-культурную аўтаномію ў межах федэратыўнай дэмакратычнай Расіі ўтвораная ўзімку 1902/03 года Беларуская сацыялістычная грамада, выкарыстоўваючы дзеля прапаганды гэтай ідэі, нязвыклай для бальшыні людзей, старонкі газеты «Наша ніва». Такой жа прагрэсіўнай пазіцыі прытрымлівалася яна і пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года.

Каб у чытача склалася цвёрдае перакананне, што мая прапанова па стварэнні Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі мае дастатковую колькасць аналагаў у сусветнай практыцы, згадаю яшчэ і тое, што з кастрычніка 1939 года адбывалася ў Вільні пасля перадачы яе згодна з воляй Маскоўскага Крамля Літве. На той час у гэтым горадзе жыў толькі адзін працэнт літоўцаў (!), і амаль нішто не сведчыла пра прысутнасць тут літоўскай культуры. У гэтай няпростай сітуацыі ніколькі не разгубіліся разумныя, ініцыятыўныя, абачлівыя літоўцы. Па распараджэнні ўрада краіны Вільню

тэрмінова пачалі ў арганізаваным парадку засяляць этнічнымі літоўцамі з тым, каб пераўтварыць яе ў сапраўдны нацыянальны асяродак. Сярод іх прысутнічалі прадстаўнікі ўсіх сацыяльных груп насельніцтва, у тым ліку і сяляне з іх традыцыйным, не размытым паланізацыяй і русіфікацыяй ладам нацыянальна-культурнага жыцця. Праз тры-чатыры месяцы ўжо ніхто ў Вільні не паварочваў галавы ў той бок, адкуль даносілася літоўская гаворка. Вельмі хутка змірыліся ўсе нелітоўцы з афіцыйным перайменаваннем у 1945 годзе Вільні ў Вільнюс. Праз даволі гранічны тэрмін не толькі сталіца, але і ўвесь Віленскі край набылі тыповае літоўскае аблічча.

Адважыцца на стварэнне БНКА пэўныя падставы дае гістарычны досвед Яўрэйскай аўтаномнай вобласці Хабараўскага краю РСФСР. Так склалася, што ў даваенны час шмат яўрэяў займалі высокія пасады ў партыйных і савецкіх органах, у навуцы і культуры. Яны выдатна разумелі, што з развіццём нацыянальных культур тытульных народаў саюзных і аўтаномных рэспублік — а нейкі час такое і сапраўды назіралася на практыцы — іх савецкай яўрэйскай супольнасці будзе не зусім проста захаваць сваю этнічную адметнасць, што такое можа стацца больш рэальным дзесьці на спецыяльна адведзенай дзеля гэтай мэты тэрыторыі, надзеленай статусам абласной аўтаноміі. Месца выбралі для яе не зусім выгоднае ў прыродна-геаграфічным плане і да таго ж яшчэ на сотні кіламетраў тэрытарыяльна адарванае ад традыцыйных асяродкаў яўрэйскай культуры. І толькі неўтаймоўнае жаданне не стаць ахвярай бальшавіцкай нацыянальнай палітыкі паклікала яўрэяў у гэты далёкі, неабжыты край. Афіцыйная дата ўтварэння Яўрэйскай аўтаномнай вобласці — 7 мая 1934 года. Яе сталіцай стаў заснаваны ў 1928 годзе на месцы чыгуначнага паўстанка Ціханькая Бірабіджан, пераўтвораны ў 1937 годзе ў горад. Намаганнямі палітыкаў, культурных дзеячаў вобласць і сапраўды стала асяродкам яўрэйскага нацыянальнага жыцця, што пад той час ужо вельмі мала было характэрна для дадзенай этнічнай групы Беларусі, Украіны, Расійскай Федэрацыі. Пасля масавых фізічных рэпрэсій 1937–1938 гадоў яна кінулася працаваць на рускай культурнай ніве. Нават у 1970-я гады ў гэтай аўтаномнай вобласці існаваў яўрэйскі народны тэатр (у Мінску такую культурную ўстанову зачынілі ў 1949 годзе), выдавалася газета «Бірабіджанэр штэрн» («Бірабіджанская зорка»). У апісаных вышэй выратавальніцкіх мерапрыемствах вельмі актыўны ўдзел бралі беларускія яўрэі, асабліва Бабруйска, што дазволіла ім заняць тут многія адказныя кіраўнічыя пасады. Сёй-той з кіраўнікоў вобласці і сёння мае карані ў Беларусі. Нельга не звярнуць увагі і на такі факт, што да жыхароў горада Бірабіджан належыць адзін з двух галоўных рабінаў Расіі Адольф Шаевіч, бацька якога разам з усёй сям’ёй загінуў у Беларусі ад рук акупантаў.

Няблага забяспечваліся нацыянальна-культурныя запатрабаванні савецкіх немцаў, калі Масква дала ім права на тэрытарыяльную аўтаномію ў Паволжскім рэгіёне. У яе духоўным жыцці заўжды нямецкага было больш, чым рускага, асабліва ў сталічным горадзе Энгельс. Па вядомых прычынах гэтая аўтаномія для немцаў скончыла сваё існаванне ў гады Вялікай Айчыннай вайны і не была адноўлена пасля яе заканчэння.

На чужых землях захавалі свой нацыянальны лад жыцця крымскія татары, калмыкі, чачэнцы, інгушы і іншыя народы, што вымушаны былі па волі савецкага ўрада пакінуць бацькоўскі дом. У іншанацыянальным асяроддзі яны не растварыліся не толькі таму, што любілі, даражылі ўсім сваім, а яшчэ і таму, што жылі кампактна.

З нечым падобным на тэрытарыяльную нацыянальна-культурную аўтаномію даводзілася і даводзіцца сутыкацца нашым эмігрантам, калі яны кампактна пражываюць на тэрыторыі якой-небудзь краіны. Такое асабліва было характэрна эмігрантам першых двух-трох дзесяцігоддзяў пасля Другой сусветнай вайны, бо тыя людзі вельмі шанілі свае традыцыі. Упэўнены, што пры стварэнні і арганізацыі жыцця ў БНКА можна ўзяць нямала чаго пазітыўнага з досведу створаных за мяжой беларускіх нацыянальна-культурных суполак. У дадзеным выпадку не мае аніякага значэння, што там яны імкнуцца захаваць сваю нацыянальна-культурную адметнасць у асяроддзі чужых этнасаў, а жыхары БНКА — у сябе дома ад магутнага зрусіфікаванага пласта роднага ім беларускага народа. У першым і другім выпадках метады выратавання ад этнічнай смерці практычна аднолькавыя.

Не баяцца, смялей глядзець на Беларускую нацыянальна-культурную аўтаномію нас павінна натхняць многае з таго, што ў падобнай сітуацыі сёння робіцца ў свеце. Робіцца ж нямала. Так, нацыянальна-патрыятычныя сілы Каталоніі не забываюць, памятаюць трывожныя, цяжкія часы пры іспанскім дыктатары Франка, калі закон забараняў афіцыйнае выкарыстанне роднай мовы яе карэннага насельніцтва. А памятаецца такое таму, што ў 2012 годзе прынялі закон, у адпаведнасці з якім каталонская мова стала неабавязковым прадметам для навучальных устаноў, з чым ніяк не могуць змірыцца яе прыродныя носьбіты. З мэтай папулярызацыі іх мовы ў побыце ладзілася кампанія пад дэвізам «Маўчы і размаўляй па-каталонску»[1]. Былі выказванні і такога роду: калі ўлады не спыняцца дыскрымінаваць каталонскую мову, нацыянальным сілам неабходна дамагацца правядзення рэферэндуму за наданне Каталоніі незалежнасці. З гэтым пагадзіўся парламент іспанскай правінцыі Каталонія, прыняўшы ў студзені 2013 года пакуль што толькі

[1] Новы Час. 2012. 21 снежня. С. 29.

сімвалічную дэкларацыю суверэнітэту тэрыторыі: за дэкларацыю прагаласавалі 85 чалавек, супраць — 41, устрымаліся — 2[1].

Не першы год вядуць барацьбу за незалежнасць ад Іспаніі (гэта не наш варыянт) баскі.

Моцныя сілы выступаюць за аддзяленне ад Вялікабрытаніі Шатландыі, Паўночнай Ірландыі. Англійскія ўлады заслугоўваюць пахвалы з-за свайго спакойнага, памяркоўнага стаўлення да гэтых нацыянальных рухаў. Так, калі ў пачатку сакавіка 2012 года каралева Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірландыі Лізавета звярнулася з пасланнем (такое штогод накіроўваецца) да краін — членаў Брытанскай садружнасці нацый (іх 54), яна настойліва прасіла іх жыхароў цаніць і развіваць культурную разнастайнасць. Каб такое практыкавалася Расійскай Федэрацыяй, мо тады і кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь хоць трохі задумалася б над неабходнасцю захавання культурнай адметнасці сваёй тытульнай нацыі.

Каторы год застаюцца незадаволенымі нацыянальнай палітыкай венгры Румыніі, якім усяляк імкнецца дапамагчы іх метраполія. Пасля аднаго з інцыдэнтаў на нацыянальнай глебе (дарэчы, адбываюцца яны не так ужо і рэдка) «парламенцкі дзяржсакратар замежных спраў Венгрыі… заклікаў усіх мэраў Венгрыі ўзняць у сваіх населеных пунктах сцяг непрызнання Бухарэстам Секейскага краю (зона кампактнага пражывання венграў у Румыніі) у знак салідарнасці з барацьбой трансільванскіх венграў за аўтаномію… Заклік МЗС Венгрыі адразу выклікаў маштабную канфрантацыю паміж Бухарэстам і Будапештам, які намагаецца падтрымліваць венгерскую меншасць у Румыніі. (Ці не дае гэта падставы на спадзеў, што і Мінск падтрымае БНКА? — *Л. Л.*) …Будапешт вуснамі свайго пасла ў Румыніі прапанаваў прызнаць свабоду секеяў на сваю адміністрацыйную адзінку…»[2]. Як бачым, Венгрыя падае вельмі добры прыклад уладам Беларусі датычна шанавання этнічнай самабытнасці свайго тытульнага народа нават і ў тых выпадках, калі нейкая частка яго жыве ў іншых краінах. Дык чаму ж тады нам не ратаваць ад русіфікацыі нейкі мільён беларусаў на іх гістарычнай тэрыторыі?

Не вызначаецца спакоем Заходняе паўшар'е планеты Зямля, у тым ліку і ЗША. Не сумняваюся, каб толькі існавала магчымасць, з Беларусі за якія-небудзь два-тры гады ў гэтую краіну ў пошуках райскага жыцця на зямлі выехаў бы адзін-два мільёны жыхароў. А вось штаты Тэхас і Луізіяна з

---

[1] Звязда. 2013. 21 студзеня.

[2] Новы Час. 2013. 22 лютага. С. 29.

прычыны незадаволенасці палітыкай федэральнага ўрада звярнуліся да яго з просьбай выйсці са складу найбагацейшай краіны свету[1].

Падымаюць галовы абарыгены Аўстраліі, якіх на працягу некалькіх стагоддзяў так бязлітасна абіралі каланізатары. І вось надышоў час расплаты. Упэўнены, што апошнія пагодзяцца на сур'ёзныя ўступкі сапраўдным гаспадарам гэтага кантынента. Да 1967 года яны не мелі аніякіх грамадзянскіх правоў, хаця і жылі на роднай зямлі А сярод прышлых сюды еўрапейцаў не растварыліся толькі таму, што вымушана жылі ў рэзервацыі. У пачатку лютага 2013 года «ніжняя палата парламента Аўстраліі прыняла гістарычны закон, які абвяшчае аўстралійскіх абарыгенаў "першымі аўстралійцамі"»[2]. Вось і мільён беларусаў, калі па-гаспадарску абсталюецца на адведзенай яму палітычным кіраўніцтвам суверэннай Рэспублікі Беларусь тэрыторыі, можа дачакацца найлепшых часоў, захаваць сваё этнічнае «Я» і заслужыць сабе эпітэт «першыя беларусы», альбо «шчырыя», «сапраўдныя беларусы».

Цывілізаваны свет быў бы ў вялікім выйгрышы, каб культура туземнага насельніцтва Аўстраліі выйшла з англамоўнага ўплыву, развівалася на сваёй аснове. Англа-амерыканскай культурай планета Зямля сытая па горла.

Далёка не да канца задаволіў этнічныя запатрабаванні малых народаў распад СССР, таму і працягваецца на яго былых прасторах сепаратысцкі рух з мэтай не згубіцца, не звесціся са свету пад уплывам асіміляцыйных працэсаў.

Добры прыклад шанавання сваёй культурна-моўнай адметнасці падае невялікая этнічная група Малдовы — гагаузы. У гэтай краіне ёсць даволі значныя сілы, што выступаюць за яе аб'яднанне з Румыніяй. Паколькі яно істотна ўскладніць праблему захавання гэтай этнічнай групай сваёй самабытнасці, нацыянальныя патрыёты Гагаузіі ў снежні 2012 года заявілі, «калі цэнтральныя ўлады не спыняць спробы юніяністаў (прыхільнікаў уключэння Малдовы ў склад Румыніі), прынізіць статус аўтаноміі», яны «абвесцяць усеагульнае грамадзянскае непадпарадкаванне»[3].

Ва Украіне шмат шуму нарабіў праведзены ў 2008 годзе кангрэс так званых русінаў Закарпацця, якія лічаць сябе непадобнай да ўкраінцаў галінай усходніх славян і таму выстаўляюць патрабаванне на адміністрацыйную аўтаномію ў складзе Украіны, супраць чаго рашуча выступаюць яе ўлады.

Набраліся смеласці і пачалі зводзіць рахункі з Маскоўскім Крамлём некаторыя этнічныя групы Расійскай Федэрацыі. На вялікі здзіў, прэтэнзіі

[1] Звязда. 2012. 14 лістапада.

[2] Новы Час. 2013. 22 лютага. С. 28.

[3] Новы Час. 2012. 14 снежня. С. 12.

выстаўляюць да яе і жыхары тых рэгіёнаў, якія афіцыйна лічацца рускімі, толькі маюць пэўныя асаблівасці ў арганізацыі свайго побыту, шэраг адметнасцей у культуры. Свет прывык да рашучых дзеянняў народаў Паўночнага Каўказа ў абарону сваіх законных нацыянальных правоў, а вось што за аўтаномію выступяць паморы, у гэта сур'ёзна не верылі ні ў самой Расіі, ні за яе межамі. Ініцыятарам такога руху выступіў Іван Маісееў — кіраўнік Паморскага інстытута карэнных і малалікіх народаў Паўночнага Арктычнага федэральнага ўніверсітэта, старшыня Асацыяцыі памораў Архангельскай вобласці. У сваім артыкуле «Памор'е ў еўразійскім свеце» ён «апісаў пагрозу асіміляцыі народаў Поўначы (а з гэтым ніяк нельга не пагадзіцца. — *Л. Л.*), у тым ліку памораў, патрабуючы для апошніх статусу меншасці»[1].

Не на жарт вядуцца размовы і нават штосьці робіцца на практыцы па ўтварэнні ў Расіі Далёкаўсходняй рэспублікі, якая, як вядома нам з розных крыніц, існавала ў Памор'і ў гады Грамадзянскай вайны.

А вось абсалютную большыню беларусаў з-за іх высокай ступені русіфікацыі зусім не хвалюе праблема захавання сваёй самабытнасці. Хітра, нахабна выгнаныя з роднага на чужое рускае культурна-моўнае поле, яны ў абсалютнай большыні пачуваюць тут сябе, як у Хрыста запазухай. З дзесяці беларусаў такое поле не задавальняе мо толькі аднаго чалавека. Вось на такіх волатаў ніяк нельга забывацца ні самому беларускаму грамадству, ні ўладным структурам Рэспублікі Беларусь, больш за тое — цывілізаванаму свету, бо гэта гонар, краса беларускай нацыі. Сёння і заўтра няма і не будзе раўназначнага замена БНКА, таму лічу неабходным выказаць шэраг меркаванняў датычна арганізацыі і функцыянавання такой тэрытарыяльнай аўтаноміі.

Контуры магчымай БНКА

Мая гаворка, як пераканаецца чытач, будзе датычыць зусім іншай формы нацыянальна-культурнай аўтаноміі, хутчэй за ўсё такой, якой яшчэ не было ў ніводнага народа свету. Я ж у выключна выратавальніцкіх ад дэнацыяналізацыі мэтах прапаноўваю стварыць аўтаномію для пэўнай колькасці людзей не ў межах якой-небудзь поліэтнічнай ці чужой дзяржавы, а на гістарычнай, этнічнай тэрыторыі народа, да якога яны генетычна належаць. На вялікі жаль, народа, які па віне палітычных рэжымаў амаль поўнасцю адышоў ад сваіх прыродных культурна-моўных асноў і інтэграваўся ў чужыя, рускія,

[1] Новы Час. 2012. 14 снежня. С. 11.

чым паставіў сябе на мяжу непазбежнага этнічнага скону. Сёння здольныя і жывуць паводле бацькоўскіх нацыянальна-культурных традыцый не больш як 10—15 працэнтаў агульнай колькасці беларусаў, г. зн. прыкладна адзін мільён чалавек. На зямной кулі ёсць этнасы, людскі патэнцыял якіх не перавышае гэтую лічбу, і яны не адчуваюць аніякага страху за свой лёс, бо моцна трымаюцца за ўласнае, не даюць яго заглушыць, адцясніць на задні план чужой культурай. Ведаючы пра ўсё гэта, я не раз задумваўся: а што, каб з усіх дзевяці мільёнаў беларусаў адабраць з мільён незрусіфікаваных, свядома адданых прыродным культурна-моўным традыцыям чалавек і кампактна пасяліць іх на спецыяльна адведзенай тэрыторыі Беларусі, плошчай прыкладна 20 тыс. квадратных кіламетраў. Бо калі не зрабіць такой ізаляцыі сапраўдных па культуры і мове беларусаў ад іх дашчэнту зрусіфікаваных братоў, мы вельмі хутка страцім сваё нацыянальнае «Я» і пераўтворымся ў чужакоў на роднай бацькоўскай зямлі. Рэзервацыяй для рассялення беларусаў у роднай культуры і мове не можа быць прылеглая да Расійскай Федэрацыі тэрыторыя, паколькі на ёй вельмі цяжка, а не дык і зусім немагчыма будзе падтрымліваць здаровы беларускі дух. Яму больш за ўсё пасуюць прымежныя да Літвы і Латвіі тэрыторыі (дарэчы, мясцовае насельніцтва на іх менш за ўсё зрусіфікавана), як надзейна адгароджаныя ад рускага культурнага ўплыву і зусім не падобныя па культуры і мове да ўсяго беларускага, што вельмі важна, паколькі сусветны досвед пераканаўча засведчыў, што асіміляцыйныя працэсы найбольш інтэнсіўна праходзяць праз кантакты народаў, блізкіх паміж сабою па культуры і мове. Паміж беларусамі і літоўцамі з латышамі такая блізкароднасць адсутнічае, чаго не скажаш пра мясцовае насельніцтва прылеглых да нас раёнаў Расіі, Украіны і Польшчы. Калі б станоўча вырашылася пытанне пра кампактнае рассяленне беларускамоўных беларусаў на літоўска-латышскім памежжы, іх тэрыторыі можна было б даць назву і Літоўская нацыянальна культурная аўтаномія (ЛНКА) Рэспублікі Беларусь. Ужыванне слова «Літоўская» цалкам апраўданае: па-першае, тэрыторыя ЛНКА будзе знаходзіцца ледзь не ў цэнтры колішняга Вялікага Княства Літоўскага (скарочана: Літва); па-другое, назва аўтаноміі цалкам не супадае з афіцыйным найменнем суседняй ёй краіны Летува. Было б не страшна, каб і супадала, бо і апошняя, і ЛНКА — гэта нашчадкі агульнай іх дзяржавы ВКЛ. Летувісы і раней, і цяпер не маюць да нас аніякіх прэтэнзій, што на нашай зямлі, у тым ліку і ў маім Уздзенскім раёне, ёсць населеныя пункты з назовам «Літва». А ў якіх толькі варыяцыях не сустракаецца аснова гэтага слова ў прозвішчах беларусаў! Тэрмін «Літва» быў, ёсць і назаўжды застанецца сакральным, дарагім для беларуса, таму лёгка зразумець, чаму ўжо больш за дзесяць гадоў самым сур’ёзным

чынам вядзецца гаворка пра вяртанне нашай краіне назвы «Літва» і замену ёю сучаснага найменне «Беларусь».

Калі б улады краіны прынялі мой варыянт адасаблення беларускамоўных грамадзян ад рускамоўных у мэтах выратавання беларускай нацыі ад русіфікацыі, яны, не задумваючыся, выдзелілі б дзеля гэтага, па вядомых прычынах, патрэбны кавалак зямлі ў Чарнобыльскай зоне, з чым ні ў якім разе нельга пагадзіцца з-за таго, што мы яшчэ да канца не ўяўляем шкодных наступстваў тэхнагеннай катастрофы 26 красавіка 1986 года.

У мяне больш чым дастаткова падстаў для сумненняў датычна прыняцця людзьмі выказаных вышэй меркаванняў па выратаванні тытульнай нацыі ад этнічнага вымірання праз стварэнне БНКА ці ЛНКА (ніжэй буду карыстацца толькі першай абрэвіятурай). Крытыкаваць будуць як адпетыя прыхільнікі сучаснага палітычнага рэжыму, ніяк не пагаджаючыся з маімі меркаваннямі пра яго поўную неадпаведнасць нацыянальнаму інтарэсу карэннага насельніцтва краіны, так і шчырыя, патрыятычна настроеныя адраджэнцы, якія працягваюць усё яшчэ верыць, і хоць штосьці сімвалічнае робяць на практыцы па выратаванні беларускага народа ад канчатковай нацыянальнай дэградацыі, і лічаць, што дзеля ўхілення ад яе зусім не патрэбная аніякая тэрытарыяльная трансплантацыя яго месца пражывання, у чым я, наадварот, бачу на сёння пакуль што адзіны сродак выратавання беларусаў ад этнічнай смерці.

Я цалкам адмоўлюся ад усяго напісанага мною вышэй, калі прачытаю чые-небудзь больш канструктыўныя, больш узважаныя і рэальныя прапановы па выратаванні ўсяго ці часткі беларускага народа, ужо можна смела сказаць, не ад уяўнага, а ад сапраўднага этнічнага вымірання. Пакуль жа не наткнуся на такія прапановы, буду лічыць, што на сёння ад гэтай злыбеды няма болей дзейснага сродку, як утварэнне ў межах Рэспублікі Беларусь Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі. На ўсе сто працэнтаў упэўнены, што сучаснае палітычнае кіраўніцтва і кроку не зробіць, каб хоць у чымсьці аслабіць сваю дзяржаўную палітыку русіфікацыі. Вы толькі падумайце, колькі пасля ўсталявання ў краіне прэзідэнцкай сістэмы кіравання з'явілася ў сродках масавай інфармацыі, прычым не толькі ў неафіцыйных, крытычнага матэрыялу датычна нацыянальнай палітыкі, а ўлады нават і адным словам не адгукнуліся на іх. Не думайце, што такі матэрыял адразу ж пасля паступлення кладзецца пад сукно і зусім не вядомы афіцыйным аналітыкам. Яны глыбока вывучаюць яго, але толькі не дзеля таго, каб выпрацаваць адпаведныя захады па забеспячэнні культурна-моўнаму жыццю беларусаў нацыянальнага аблічча. Наадварот, такі матэрыял аналізуецца толькі дзеля таго, каб рашуча пакончыць з беларускасцю. І такое ў яе праціўнікаў атрымліваецца. Адсюль выснова: сучасны дзяржаўны чыноўніцкі

апарат не з’яўляецца выразнікам беларускай нацыянальнай ідэі, таму будзе вялікай памылкай чакаць ад яго нейкіх крокаў па этнічным выратаванні беларусаў. У чарговы раз паўтаруся: адзінае выйсце для тых, хто не хоча сканаць у багне русіфікацыі, — гэта стварэнне Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

Хацелася б, каб дзяржаўныя дзеячы не думалі, што ў выніку рэалізацыі маіх прапаноў на аддадзенай пад аўтаномію тэрыторыі будзе закладзены нейкі новы, прынцыпова адрозны ад Беларусі-метраполіі лад палітычнага, сацыяльна-эканамічнага жыцця і яшчэ мо нават уведзена ўласная грашовая сістэма. У гэтым няма аніякай практычнай патрэбы, як і ў тым, каб БНКА стала нейкай новай дзяржавай. Аўтаномія будзе знаходзіцца ў складзе Рэспублікі Беларусь, але толькі як спецыфічны нацыянальна-культурны рэгіён, дзе ўсё жыццё ладзіцца паводле беларускіх культурна-моўных стандартаў. Яе ўладныя структуры будуць пільна сачыць, рабіць усе неабходныя захады, каб гэтым стандартам не пагражалі дэнацыяналізацыяй аніякія пабочныя, чужыя, не ў меру разбуральныя ўплывы: рускі, польскі, а таксама ўкраінскі, літоўскі і інш., каб на гэтай святой этнічнай беларускай дзялянцы ўсё да апошняй ніткі было б е л а р у с к і м. Гэта зусім не значыць, што тэрыторыя БНКА будзе намертва адгароджана ад іншых культур. Тут іх прагрэсіўным набыткам адвядуць належнае месца, але з адной абавязковай умовай: не выпхнуць імі на абочыну, як гэта зроблена ў Рэспубліцы Беларусь, нацыянальную культуру. У межах БНКА яна з’яўляецца дамінантнай, знаходзіцца па-за ўсялякай канкурэнцыяй, не кажучы ўжо пра якую-небудзь форму дзяржаўнай дыскрымінацыі. Хопіць, што ёю беларускі народ быў сытым за царскім і савецкім часамі, не вызваліўся з-пад яе абдымкаў яшчэ і па сёння. У БНКА такога здзеку з беларускай культуры і мовы не будзе.

Што датычыць эканомікі, палітыкі, у гэтым павінна існаваць поўная тоеснасць паміж БНКА і Рэспублікай Беларусь. Неабходна толькі будзе прадумаць пра стварэнне для БНКА беларускамоўных секцый (сектараў) у самых высокіх уладных структурах і іншых уплывовых органах краіны. Культурна-моўныя правы грамадзян БНКА максімальна павінны ўлічвацца сістэмай адукацыі, гэтай самай галоўнай нацыяўтваральнай сферай, якая ў нас стагоддзямі выступала ў ролі нацыянальнай душагубкі і такой з’яўляецца сёння. Думаецца, найлепшы варыянт тут — стварэнне на тэрыторыі БНКА Беларускага нацыянальнага ўніверсітэта, дзе ўвесь навучальна-выхаваўчы працэс павінен будавацца толькі на беларускай мове. Універсітэту належыць надаць профіль пераважна гуманітарны, культуралагічны, як найбольш адпаведны самой ідэі стварэння Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі. Па ўсіх астатніх спецыяльнасцях кадры для яе рыхтуюць

рускамоўныя навучальныя ўстановы Рэспублікі Беларусь. Выхадцам з БНКА неабходна дазволіць здаваць уступныя і выпускныя іспыты, залікі і экзамены, пісаць па ўсіх прадметах, акрамя рускай і замежных моў, рэфераты, курсавыя працы, дыпломы на іх роднай беларускай мове.

Існаванне нацыянальна-культурнай аўтаноміі, несумненна, запатрабуе ўзважанага падыходу да развязвання вайсковага пытання. Было б крайне неразумным моладзь гэтай аўтаноміі пасылаць служыць у рускамоўныя вайсковыя падраздзяленні краіны, што можа лёгка прычыніцца да ўзнікнення на гэтай глебе сур'ёзных моўных канфліктаў. Адшукаць выйсце з гэтай сітуацыі не ўяўляе сабой аніякай складанасці: неабходна з моладзі НКА ствараць выключна аднамоўныя, г. зн. беларускамоўныя, аддзяленні, узводы, батальёны і іншыя тыпы невялікіх па колькасці салдат вайсковыя адзінкі. Усё іх звязанае з выкананнем прамых вайсковых абавязкаў жыццё, як і вольны час павінны абслугоўвацца выключна на роднай мове. Упэўнены, што гэта дазволіць нам ва ўсіх жыццёвых сітуацыях засцерагчы здаровыя нацыянальныя сілы маладых пакаленняў беларускага народа ад моўнай дыскрымінацыі ў любой яе верагоднай форме. Што датычыць аховы дзяржаўных межаў з Літвой і Латвіяй (лічу, што менавіта да гэтых краін будзе прылягаць тэрыторыя БНКА) — гэтая ганаровая місія павінна цалкам знаходзіцца ў руках беларусаў-аўтанамістаў, бо ніхто лепш за іх не будзе ведаць мясцовай спецыфікі.

Цяжка прызнаць, але мы практычна змазалі беларускую нацыю. А змазалі таму, што варожыя апошняй палітычныя рэжымы вымусілі яе жыць паводле чужых (рускіх) культурна-моўных стандартаў. Таму тэрыторыю БНКА неабходна кітайскім мурам ізаляваць ад функцыянавання руйнавальнай антынацыянальнай русіфікатарскай культурна-моўнай палітыкі сучаснай Рэспублікі Беларусь. Калі сёння на яе тэрыторыі ўсе сферы грамадскага жыцця абслугоўваюцца толькі рускай мовай, амаль спрэс гучаць толькі рускамоўныя песні, у БНКА трэба будзе ўсё будаваць толькі на прыроднай для Бацькаўшчыны культурна-моўнай аснове. Зразумела, перад рускай песняй ніхто не апусціць шлагбаум, але ёй ніколькі больш не будзе адведзена месца, чым культурам суседніх нам славянскіх краін — Украіны і Польшчы. Асаблівую ўвагу на тэрыторыі БНКА трэба будзе надаць распаўсюджванню духоўных культур усіх славянскіх народаў, што сёння так не характэрна для Рэспублікі Беларусь. Такой увагай да славянскіх культур мы знойдзем у іх народаў так неабходныя нам падтрымку і ўзаемаразуменне дзеля здзяйснення сваёй гістарычнай місіі: вышатавання беларускага народа ад канчатковай русіфікацыі. Пакончыць жа з гэтым злом не проста, бо яно ёсць галоўнай мэтай адарванага ад родных каранёў палітычнага кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь.

Па зразумелых прычынах я не мог паставіць перад сабой мэты падрабязнае апісанне арганізацыйна-прававой структуры БНКА, яе шматграннай канкрэтнай дзейнасці, бо гэта, лічу, падуладна толькі цэламу калектыву добра дасведчаных у дадзеным досыць няпростым пытанні прафесіяналаў. Таму дазволіў сабе толькі ў агульных рысах паразважаць над некаторымі аспектамі праблемы. Пры адпаведным складзе дэпутатаў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь яна магла б стаць самай актуальнай, самай першачарговай у яго заканадаўчай дзейнасці, бо размова ж ідзе аб тым, жыць ці не жыць беларусам, як самадастатковаму этнасу.

Існаванне БНКА дазволіць хоць невялічкую частку беларусаў выратаваць ад ненажэрнай русіфікацыі, заслупаваць за імі хоць нейкі лапік спрадвечнай бацькоўскай тэрыторыі на этнічнай карце свету. Будучыня непрадказальная. Мо гэтыя беларусы-магікане на цэлыя стагоддзі працягнуць сваё жыццё ў якасці адметнага, самабытнага беларускамоўнага народа, а не бязродных іванаў, што ўжо сёння практычна цалкам адцураліся ад бацькоўскай культуры і мовы.

У нараджэнні, функцыянаванні нацыянальнай аўтаноміі на нашай зямлі я не бачу аніякіх магчымых негатыўных наступстваў для дзяржаўнай цэласнасці Рэспублікі Беларусь з-за пражывання на яе асноўнай, суцэльнай тэрыторыі рускамоўных беларусаў (іх бальшыня), а ў БНКА — беларускамоўных беларусаў (іх меншыня). Затое гэта дасць хоць нейкую надзею захаваць апошніх у якасці самабытнага народа няхай сабе і ў так непажаданым для яго варыянце з-за істотнага ўразання ліку жыхароў. Усё ж лепш мець хоць гэта, чым спрэс, да апошняй падваліны зруйнаваных русіфікацыяй беларусаў.

Пасля ўтварэння нацыянальна-культурнай аўтаноміі беларусаў у межах Рэспублікі Беларусь яна будзе ў многім нагадваць Канаду з яе англа- і франкамоўным насельніцтвам, з той толькі розніцай, што там паводле культурна-моўнага фактару тэрытарыяльна падзелены два асобныя народы, а ў нас з высакароднай мэтай такое адміністрацыйнае расчляненне выканана ў дачыненні да аднаго і таго ж народа дзеля выратавання хоць бы дзясятай часткі яго ад этнічнай пагібелі.

Створаная ў межах Рэспублікі Беларусь БНКА моцна спатрэбіцца нацыянальным сілам на выпадак канчатковага сфарміравання адзінай саюзнай расійска-беларускай дзяржавы. Беларусь з-за амаль поўнай страты сваёй нацыянальнай адметнасці, татальнага пераходу на рускі культурна-моўны лад жыцця пратрымаецца ў гэтай супольнай дзяржаве ў якасці самастойнага палітычнага суб’екта не больш як пяць гадоў. Яна будзе выдзелена ў нейкі безэтнічны рэгіён Расійскай Федэрацыі хутчэй за ўсё ў статусе дурной памяці Паўночна-Заходняга краю альбо раскроена на паасобныя губерні,

падпарадкаваныя непасрэдна Маскве. Усялякая нацыянальна-беларуская праца з жыхарамі нашага краю будзе выключана з практыкі, бо з імі і сёння свядома ніхто не займаецца гэтым. Затое прынцыпова па-іншаму будзе ладзіцца жыццё людзей у БНКА, і не выключана, што Масква не будзе асабліва перашкаджаць ёй, як гэта яна робіць са сваімі нацыянальнымі аўтаноміямі Паволжа, Паўночнага Каўказа, Сібіры, Далёкага Усходу і інш. Не сумняваюся, што БНКА працягне існаванне беларусаў да лепшых часоў і іх (беларусаў) будуць лічыць ва ўсім свеце самабытным народам нягледзячы нават на іх мізэрную колькасць. Такіх жа міні-народаў нямала на планеце Зямля, асабліва ў Афрыцы, Азіі, Лацінскай Амерыцы. У БНКА прападуць усялякія шанцы на выжыванне ў сумеснай расійска-беларускай дзяржаве толькі ва ўмовах, калі ўлада ў ёй апынецца ў руках крайне нацыяналістычных, шавіністычных сіл. Апошнімі гадамі яны ўсё гучней і гучней заяўляюць пра сябе. Многімі палітыкамі Расіі публічна выказваюцца думкі пра неабходнасць ліквідацыі ўсіх яе нацыянальных аўтаномій і надзялення апошніх статусам звычайных губерняў. Такое немінуча напаткае (хутчэй за ўсё ў першую чаргу) і нацыянальна безаблічны, але другі па значэнні суб’ект саюзнай дзяржавы Беларусь, хаця яе назва ўваходзіць у найменне гэтага федэратыўнага дзяржаўнага арганізма. Тады і Беларусь, і яе адзіны ў сваім родзе нацыянальны прыдатак БНКА таксама бясследна растворацца ў велізарным, паўнаводным, сцюдзёным рускім культурна-моўным акіяне.

Спяшацца здаровым сілам беларускага грамадства са стварэннем нацыянальна-культурнай аўтаноміі абавязвае ўстойлівая, нязменная праруская палітыка кіраўніцтва краіны ў сферы культуры. Ад часу майскага рэферэндуму 1995 года яшчэ ні разу не назіралася, каб улады паспрабавалі хоць штосьці карыснага зрабіць для беларускага нацыянальна-культурнага руху. Чыноўнікі, мо, як нічога іншага, страшэнна баяцца яго ўзмацнення, бо многія абавязкова пазбавяцца ўтульнага службовага памяшкання, прыстойнай заработнай платы. Не дзе-небудзь на нізах, а ў самых высокіх эшалонах дзяржаўнай улады склалася ў сакавіку 2012 года такая на ўсе сто працэнтаў антыбеларуская запіска для службовага карыстання. Ёю ад імя нядаўняга галоўнага архітэктара русіфікацыі нашай сістэмы адукацыі, а сёння першага намесніка кіраўніка адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Радзькова абавязалі старшыню Брэсцкага аблвыканкама К. Сумара «принять конкретные меры по недопущению проведения руководителями государственных органов, иных организаций политики принудительной белорусификации и искусственного сокращения русского языка в их деятельности»[1]. Цяжка паверыць, каб у час, калі ўсе чыноў-

[1] Наша слова. 2012. 21 сакавіка.

нікі так баяцца на службе выказваць свае думкі непрэзідэнцкай мовай, хтосьці з іх асмеліўся замяніць яе беларускай. Гэта адразу пацягнула б за сабой звальненне з працы. А тут, бачыце, знайшліся смельчакі прымусова ўводзіць беларусізацыю, штучна скарачаць выкарыстанне рускай мовы ў сваёй дзейнасці. Не. Ва ўсім гэтым ні на ёту няма віны нашых чыноўнікаў, бо яны здольныя толькі на русіфікацыю жыцця беларусаў, трыманне іх роднай мовы ў запечку. А на добры ж лад, нашай краіне нішто так сёння не патрэбна, як мэтанакіраваная, сістэмная беларусізацыя грамадскага жыцця, выцясненне (толькі не стыхійнае, а планавае, усвядомленае) з яго рускай мовы. Чаму рускай? — можа хтосьці задацца такім пытаннем. Ды таму, шаноўны, што ў такім жыцці пануе толькі руская мова. Каб у яго чыноўнікі зацягнулі польскую, нямецкую, французскую ці яшчэ якую-небудзь іншую мову, дык такую практыку давялося б увесці для кожнай з пералічаных, прычым не выключаючы ўжывання і адміністрацыйных метадаў. Раю ўсім не забывацца, што менавіта з іх дапамогай руская мова замацавалася ў грамадскім жыцці Беларусі. У часы царызму гэтую мову ўкаранялі выключна тыповымі каланізатарскімі метадамі, таму зусім не карэктна прапаноўваць сучасным нацыянальным адраджэнцам праводзіць беларусізацыю толькі ў белых пальчатках. Якімі метадамі заносілі рускую мову ў наш край, такімі метадамі трэба і пазбаўляцца ад яе. Такое ж падуладна здзейсніць толькі ў апоры на дзяржаву. Толькі не на такую, што маем сёння. Яе чыноўніцкі апарат касцьмі ляжа, але па вядомых прычынах не пойдзе на беларусізацыю, і не ў апошнюю чаргу таму, што яму ў сотні разоў мілей увагнаць у магілу сваю тытульную нацыю, чым удыхнуць у яе жыццё роднае слова. Я зусім не веру, што ў бліжэйшай перспектыве наша дзяржава зоймецца нацыянальнай стваральнай працай, каб не даць этнічна загінуць беларусам. Гэтай справай займаліся і будуць займацца толькі не адарваныя ад родных каранёў патрыёты роднага краю, шэрагі якіх так моцна парадзелі, сталі проста празрыстымі. І гэта ў варунках, калі ўлады праводзяць такую сістэмную антынацыянальную палітыку ў галоўнай этнаўтваральнай культурна-моўнай сферы, абапіраючыся на магутны, таўшчэразны пласт зрусіфікаваных інтэлектуалаў і саміх прадстаўнікоў творчай эліты! Катастрофа! Таму, не чакаючы яшчэ горшага, давайце паспяшаемся з усталяваннем у якім-небудзь шчаслівым куточку Бацькаўшчыны Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

Упэўнены, што я ніколькі не памыляюся, не бачачы аніякага іншага выйсця з сучаснага амаль па ўсіх пазіцыях правальнага становішча, каб больш-менш яшчэ нацыянальна здаровую частку беларускага народа вылучыць з тоўшчы дашчэнту зрусіфікаванага натоўпу і стварыць ёй на спецыяльна адведзенай у краіне тэрыторыі неабходныя ўмовы для пристойнага жыцця ў

поўнай адпаведнасці з нашымі спрадвечнымі прыроднымі этнакультурнымі традыцыямі. Да крайнасці мізэрную колькасць беларусаў з традыцыйным нацыянальным укладам жыцця трэба як мага хутчэй і надзейна захаваць ад той велізарнай масы іх братоў па крыві, па паходжанні, якія поўнасцю страцілі нацыянальную самапавагу, перайшоўшы — пад прымусам ці добраахвотна — на спажыванне чужой культуры і мовы. Зразумела, у будучым гэтым этнічна абяздоленым ніяк нельга будзе перагароджваць выратавальны шлях у Беларускую нацыянальна-культурную аўтаномію, калі ў іх раптам прабудзіцца нацыянальная самапавага, пацягнецца сэрца да беларускай культуры, загаворыць душа па-беларуску. У мяне ёсць пэўны спадзеў на падобнае прасвятленне, прычым даволі значнай колькасці зрусіфікаваных людзей.

Не выключаю, што шчырых прыхільнікаў нацыянальна-культурнай аўтаноміі знойдзецца нямала сярод тых, хто па розных прычынах будзе не ў стане пераехаць на сталае жыццё на яе тэрыторыі — святой запаветнай зямлі беларусаў. Такіх не адарваных ад беларускасці людзей трэба пастарацца ўключыць да збору грошай на патрэбны нацыянальна-культурнай аўтаноміі, бо ў яе з гэтым заўжды будуць існаваць архісур'ёзныя праблемы. Важна толькі, каб да распараджэння фінансавымі сродкамі не дарваліся, як гэта ў нашым грамадстве даволі часта здараецца, асобы з валасатымі рукамі, бо яны ўраз загубяць ідэю нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

Хочацца верыць, што пры здзяйсненні маёй задумы ўтвораная Беларуская нацыянальна-культурная аўтаномія абавязкова верне на Бацькаўшчыну многіх з тых, хто па самых розных прычынах кінуў яе такую знямоглую і падаўся шукаць шчасце на чужыне. Матэрыяльна там мо яны і ўзбагаціліся, але толькі не духоўна. Такое рэальна толькі на роднай зямлі, уросшы з галавой у яе спрадвечнае нацыянальна-культурнае жыццё. Эміграцыя часоў незалежнага існавання Рэспублікі Беларусь добра ўелася нам у косці. Здавалася, што такі паважаны палітычны статус, як суверэнная дзяржава, паслужыць надзейным фактарам стрымання нашых людзей ад эміграцыі. Атрымалася ж наадварот. У міграцыйным руху на першае месца выйшла не іміграцыя, а эміграцыя, а гэта ўжо надзвычай сур'ёзная падстава засумнявацца ў вывераначсці, узважанасці сацыяльна-эканамічнай, нацыянальна-культурнай палітыкі, дэмакратычным характары створанай у нас дзяржавы. Бо каб у ёй жыццё будавалася па ўсёй справядлівасці, улічваліся інтарэсы грамадзян, шанаваўся ўласцівы нашаму народу нацыянальна-культурны лад, беларусы не пакідалі б, а вярталіся ў бацькоўскі дом. З апошняй з'явай нам не даводзілася і, думаю, пры існым палітычным рэжыме наўрад ці давядзецца сутыкнуцца, нягледзячы на тое, што рээміграцыя нам вельмі

патрэбная. Хаця, як ужо не раз пісалася, БНКА ствараецца на ўласных землях, ёй вельмі карысна даведацца ад сваіх эмігрантаў пра арганізацыю імі нацыянальна-культурнага жыцця на чужыне.

Такія бязрадасныя, трывожныя рэаліі склаліся ў незалежнай Рэспубліцы Беларусь для яе тытульнага насельніцтва. І лютаму ворагу не пажадаеш таго, з чым нам, нацыянальна-самасвядомым, актыўнай адраджэнскай пазіцыі беларусам, даводзіцца штодня сутыкацца.

Палітычнае кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь зусім не займаецца нацыястваральнай дзейнасцю. Ад моманту ўсталявання прэзідэнцкай сістэмы кіравання краінай адбыліся такія страшэнныя разбурэнні этнакультурнай самабытнасці беларускага народа, якіх ён не зведаў ні за адзін аналагічны па часе перыяд сваёй нацыянальнай гісторыі. Якіх-небудзь прыкмет, што дзяржава адумаецца і ўскладзе на свае плечы нацыястваральную функцыю, я асабіста не бачу. Ёю і раней, ад заканчэння Другой сусветнай вайны, не займаліся партыйныя і савецкія органы. Але тады такая добра ўсвядомленая бяздзейнасць у значнай меры кампенсавалася «дэмаграфічнымі набыткамі» вёскі. Сёння вёскі ў яе традыцыйным фармаце амаль няма. Да таго ж яшчэ і самі жыхары сельскай мясцовасці з-за выключэння з яе грамадскага жыцця беларускай мовы не валодаюць апошняй.

Балюча, бязрадасна становіцца на душы ўсіх нацыянальных патрыётаў ад усведамлення таго, што даўно і беззваротна пакінуў нас той у пэўнай ступені спрыяльны час, калі незвычайна здольная дэмаграфічна аднаўляцца вёска на замену засіміляваных, галоўным чынам неўласцівымі, чужацкімі ўмовамі жыцця ў гарадах, давала радзіме ўсё новыя і новыя ўзгадаваныя ў прыродных нацыянальна-культурных традыцыях пакаленні, і народ працягваў захоўвацца як самабытная этнічная супольнасць. Сучасная вёска перастала быць нацыястваральным фактарам, з прычыны чаго амаль увесь беларускі народ нібыта ўсёй талакой удзельнічае ў самарусіфікацыі. Дзіця яшчэ ляжыць у пялёнках, а яго ўжо вучаць разумець, размаўляць на рускай мове. Толькі на ёй дзеткі вучацца ў школах і іншых навучальных установах. Роднай беларускай мовы яны не пачуюць, як стануць дарослымі, увальюцца ў працоўныя калектывы. Ці ж гэта не сведчанне ўдзелу ўсёй талакой у правядзенні русіфікацыі, чаму такі шырокі шлях адкрыла сама дзяржава сваёй антынацыянальнай палітыкай? Не ведаю, якім яшчэ трэба быць фанатам, аптымістам, каб верыць, што беларусаў і пры такіх экстрэмальных варунках не чакае этнічнае выміранне і таму, маўляў, няма аніякіх сур’ёзных падстаў рупіцца, рабіць нейкія незвычайныя, нетыповыя захады па іх выратаванні, у тым ліку і па стварэнні на нашай роднай зямлі Беларускай нацыянальна-культурнай аўтаноміі.

Бяздзейнічаць, спадзяваўшыся, што беларускай культуры і мове, так занядбаных дзяржавай, а ўслед за ёю амаль усім нашым грамадствам, дапаможа выратавацца ад смерці нейкі цуд — гэта ёсць не больш, як толькі самападман. Мовы жывуць, квітнеюць толькі тады, калі яны запатрабаваны жыццём. Намаганнямі кіраўніцтва суверэннай Рэспублікі Беларусь яе родная мова выключана з усіх сфераў грамадскай дзейнасці людзей, таму і знаходзіцца на стадыі поўнага вымірання. З ёю адбудзецца тое, чаго не ўдалося вытрымаць за савецкім часам дзясяткам моў: у 1926 годзе ў СССР было 194 мовы, а на час яго распаду — каля 140. Разам з мовамі пазнікалі і іх народы. Сёння пра іх ведаюць далёка не ўсе навукоўцы-этнолагі. Дык ці ж можам мы, беларусы, жывучы ў такой па ўсіх прыкметах сённяшняй цалкам безнадзейнай моўнай сітуацыі, спаць у шапку, толькі скардзіцца на свой гарапашны лёс і нічога не рабіць па выратаванні хоць нейкай часткі беларусаў ад этнічнай смерці праз утварэнне БНКА?

Не сумняваюся, што беларускамоўны пласт тытульнай нацыі Рэспублікі Беларусь, набыўшы сабе тэрытарыяльную нацыянальна-культурную аўтаномію, зможа з дапамогай сваіх уладных структур надзейна адгарадзіць сябе ад любога шквалу русіфікацыі, што будзе ўдзень і ўначы навальвацца на яго з боку метраполіі і гэтым самым здабудзе сабе найвялікшую павагу ў цывілізаванага свету. Патрабаванні да кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь нязгодных растварыцца ў рускім этнасе беларусаў па стварэнні для іх БНКА выглядаюць вельмі сціплымі ў параўнанні з тымі, што ставяцца нацыянальнымі патрыётамі перад уладамі ў іншых краінах свету, у т. л. і ў Расіі. Родныя мовы сваіх найбольш буйных нацыянальных аўтаномій яна больш паважае, чым улады нашай краіны беларускую.

Спробы нацыянальна-патрыятычных сіл Рэспублікі Беларусь выратаваць хоць частку яе тытульнага народа ад канчатковай русіфікацыі, упэўнены, ухваляць і, не выключана, мо нават падтрымаюць матэрыяльна, фінансава зацікаўленыя ў культурнай разнастайнасці планеты Зямля міжнародныя арганізацыі, і ў першую чаргу ЮНЕСКА, якая апошнімі гадамі прыняла шэраг важных дакументаў у абарону народаў ад негатыўных наступстваў сусветнай глабалізацыі. Зразумела, для паспяховай рэалізацыі плана выратавання беларусаў ад такой рэальнай на сёння канчатковай русіфікацыі яшчэ большае значэнне мела б, калі б задуму па стварэнні нацыянальна-культурнай аўтаноміі для неасіміляванай часткі іх падтрымаў насуперак сваёй даведзенай да крайняй рысы зрусіфікаванасці сам народ Рэспублікі Беларусі і, можа, нават браў бы прыклад з жыхароў БНКА, якія паставілі перад сабою такую высакародную місію — не стаць ахвярай рускай культурна-моўнай асіміляцыі, стараўся б на спляжанай ёю тэрыторыі ствараць

хоць невялічкія аазісы беларускасці, рэгулярна пасылаў бы ў аўтаномію для азнаямлення з яе жыццём тых, у каго хоць штосьці малапрыкметнае з беларускага захоўваецца ў душы. Так і хочацца сказаць: прачынайцеся, браткі-беларусы! Не будзьце маўклівымі сведкамі сваёй этнічнай смерці!

Перад тым як паставіць кропку ў канцы апошняга сказа сваёй брашуры, хацеў бы яшчэ раз патлумачыць, што я не лічу прапанаваны мною варыянт па выратаванні беларусаў ад поўнай этнічнай дэградацыі адзіным верным у прыродзе шляхам, што толькі так, а не інакш неабходна ставіцца да развязвання разгляданай праблемы. Я з вялікай ахвотай пазнаёмлюся, унікну ў сэнс кожнай прапановы сваіх апанентаў. Нічога так не жадаў бы, каб яны не абмяжоўваліся толькі голым адмаўленнем, а не дык і з’едлівымі выказваннямі датычна маёй пазіцыі, а пастараліся выкласці свой погляд на яе з усёй сур’ёзнасцю і адказнасцю, больш прафесійна, чым гэта ўдалося зрабіць мне. Лішнім было б кагосьці пераконваць, што праблема да такой ступені складаная і адказная, што над развязваннем яе павінен працаваць адмысловы цэнтр высокакваліфікаваных спецыялістаў з ліку палітыкаў і інтэлектуалаў, прычым як след адданых беларускай нацыянальнай ідэі. Размова ж ідзе не пра збудаванне чарговага лядовага палаца, правядзенне дажынак, дня пісьменнасці, а пра забеспячэнне беларускаму народу ўсіх неабходных умоў для самадастатковага нацыянальна-культурнага, моўнага развіцця, з тым, каб нарэшце надзейна адгарадзіць яго ад любых формаў асіміляцыі як знадворнага, так і ўнутранага парадкаў. Не зрабіўшы ўсяго гэтага, выцягнуць сучасных беларусаў з асіміляцыйнай ямы непадуладна будзе аніякім сілам і нават самому Усявышняму.

Прыход да жыцця БНКА нікольки не будзе азначаць, што з’явілася магчымасць для аслаблення нацыянальнага руху ў межах Беларусі — метраполіі. Наадварот, неабходна будзе ўсяляк імкнуцца да яго актывізацыі, каб ён не быў такім сонным, пасіўным, як сёння. Пасля стварэння БНКА нескранутых з месца людзей нацыянальнай арыентацыі застанецца нямала. Думаецца, яны намнога актыўней павядуць сябе, ведаючы, што ў нас цяпер ёсць такі надзейны, жаданы нацыянальны асяродак, як БНКА. У маім ідэале будучая Беларусь — гэта спрэс беларускамоўная краіна. Паводле аб’ёму выкарыстання роднай мовы ў грамадскім жыцці яна не павінна ні ў чым уступаць Польшчы, Чэхіі, Славакіі, Балгарыі, Германіі і ўсім астатнім аднанацыянальным еўрапейскім краінам. Каб такое стала рэальнасцю, трэба нарэшце забіць асінавы кол у самае нутро русіфікацыі — гэтага сапраўднага божага дару для палітычнага кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь, яе велізарнага дзяржаўнага чыноўніцкага апарату, таўшчэразнага пласта афіцыйнай здэнацыяналізаванай інтэлігенцыі.

Літаратурна-мастацкае выданне

Лыч Леанід Міхайлавіч

Нацыянальна-культурная аўтаномія беларусаў
як варыянт захавання іх этнакультурнай самабытнасці

Адказны за выпуск *Г. Вінярскі*
Рэдактар *А. Спрытніч*
Вёрстка *Л. Ваўчок*
Карэктар *А. Спрытніч*

Падпісана да друку 7.05.2013. Фармат 60×84 $^{1}/_{16}$.
Папера афсетная. Ум. друк. арк. 1,4.
Ул.-выд. арк. 1,35. Наклад 100 ас. Зак. 255.

ПУП «Кнігазбор».
Ліцэнзія № 02330/0003924 ад 08.04.11.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка
ў ААТ «Аргбуд».
Ліцэнзія № 02330/0494197 ад 03.04.09.
Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.